

ADİL YARGILANMA HAKKI BAKIMINDAN KADINLARIN ADALETE ERİŞİMİ

Destina Berfin SEVER*

Geliş Tarihi: 24.07.2023

Kabul Tarihi: 08.11.2023

Özet

İnsan haklarından beslenen, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasına hizmet eden adil yargılanma hakkı hukukun üstünlüğü ilkesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Adil yargılanma hakkının gerçekleşmesi bakımından eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı ise adaletli bir hukuk düzeninin varlığı için son derece önemli iki kavramdır. Hukuk düzeninin tüm bireyler için adil olana hizmet etmesi eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağının özümsemesiyle mümkün olacaktır. Zira adil yargılanma hakkının bir gereği de adalete erişimin her birey için mümkün kılınabilir olmasıdır. Adalete erişim kavramı toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden incelendiğinde ise uygulamada ve hukuk normlarında kadınların adalete erişimini engelleyen birden çok dikkat çekici husus göze çarpmaktadır. Bu sebeple toplumsal cinsiyet eşitliği ve adalete erişim kavramları ilişki içindedir. Zira adalete, adil olana erişim sürecinin başından sonuna dek toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan sorunlar gözlemlenmektedir. Süreç içerisinde hukuk uygulayıcılarının ve toplumun yerleşik bakış açısı adalete erişim konusunda kadınların adil yargılanma hakkını da etkileyen ayrımcılığı derinleştirmekte ve adaletin gerçek anlamda sağlanmasını engelleyebilmektedir. Bu sebeple, kadınların adalete erişimini kolaylaştırmaya yönelik yapılacak çalışmalar toplumsal cinsiyet eşitliği algısının güçlenmesine ve adil bir hukuk sisteminin oluşturulmasına yönelik önemli adımlar olacaktır. Adalete erişim konusunda toplumsal cinsiyet temelli adaletsizliklerin giderilmesi daha kapsayıcı bir hukuk düzeni oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Toplumsal adaletin sağlanabilmesi toplumsal cinsiyet eşitliği ve adalete erişim ilişkisi konusundaki farkındalığın artması ile mümkün olacaktır. Zira kadınların adalete etkili erişiminin güvence altına alınması adil yargılanma hakkının temel gerekliliklerinden biridir. Toplumda var olan tüm bireyler için adil yargılanma hakkının gereğinin sağlanması kapsayıcı bir hukuk düzeni ile mümkün olacaktır. Bu

* YÜKAM Toplumsal Cinsiyet Uzmanı, Avukat, destinaberfin.sever@yasar.edu.tr, Orcid ID: [0000-0001-5443-2202](https://orcid.org/0000-0001-5443-2202)

çalışma, adil yargılanma hakkı bakımından kadınların adalete erişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Kadınların adalete erişiminde bulunan engellerin ve karşılaşılan zorlukların giderilmesi adına bir bakış açısı sunmak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Adil Yargılanma Hakkı, Eşitlik İlkesi, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kadınların Adalete Erişimi

WOMEN'S ACCESS TO JUSTICE IN TERMS OF THEIR RIGHT TO A FAIR TRIAL

Abstract

The right to a fair trial, nourished by human rights and serving to safeguard fundamental rights and freedoms, is an integral part of the principle of the rule of law. In achieving the right to a fair trial, the principles of equality and non-discrimination are essential concepts for the existence of a just legal system. The realization of an equitable legal system for all individuals will be possible through the internalization of these principles of equality and non-discrimination. Indeed, one of the requirements of the right to a fair trial is that access to justice should be made possible for every individual. When examining the concept of access to justice from the perspective of gender equality, several noteworthy issues that hinder women's access to justice become apparent in practice and legal norms. Therefore, the concepts of gender equality and access to justice are interrelated. Throughout the process of accessing justice, problems arising from gender inequalities are observed from the beginning to the end. The established perspectives of legal practitioners and society during the process can deepen discrimination, affecting women's right to a fair trial and impeding the realization of justice in its true sense. Consequently, efforts to facilitate women's access to justice will be crucial steps toward strengthening the perception of gender equality and establishing a just legal system. Addressing gender-based injustices in access to justice will contribute to creating a more inclusive legal order. The achievement of social justice will only be possible with an increased awareness of the relationship between gender equality and access to justice. Ensuring effective access to justice for women is a fundamental requirement for the right to a fair trial. Establishing an inclusive legal system is essential to secure the requirements of the right to a fair trial for all members of society. This study aims to examine women's access to justice concerning the right to a fair trial. It seeks to provide a perspective on overcoming barriers and challenges faced by women in accessing justice. The

goal is to present an outlook for addressing the obstacles and difficulties encountered to enhance women's access to justice.

Key Words: Right To A Fair Trial, Principle Of Equality, Gender Equality, Women's Access To Justice

Giriş

Dünyada kadın haklarına yönelik bakış açısının var olması oldukça uzun zaman almıştır. Tarihsel dinamikler hakların gelişimini zaman içinde desteklemiştir. Adil yargılanma hakkı tüm hakların sağlanması bakımından oldukça önemli bir konumda bulunmaktadır. Zira adil yargılanma hakkının sağlanması kalan tüm haklar için haklı bir güvence oluşturmaktadır. Adil yargılanma hakkının somut olarak var olduğu bir alan ise adalete erişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yarattığı ortam kadınların adalete erişimini sınırlandırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, adil yargılanma hakkı bakımından kadınların adalete erişimini incelemektir. Çalışmanın birinci bölümünde adil yargılanma hakkı, eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı kavramları ele alınacaktır. İkinci bölümünde ise adalete erişim kavramı üzerinde durulduktan sonra kadın haklarının temel prensiplerini oluşturan uluslararası belgeler ve kadınların adalete erişimine yönelik yapılan raporlamalar çerçevesinde kadınların adalete erişimi konusunda inceleme gerçekleştirilecektir. Üçüncü bölümünde ise adil yargılanma hakkı bakımından adalete erişimde cinsiyet ayrımcılığı konusuna yönelik sorunlar ve çözüm önerileri incelenecektir. Sonuç bölümünde ise çalışmadaki bulgulara yönelik genel bir değerlendirme sunulmaya çalışılacaktır. Bu araştırmanın önemi, toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifi ile kadınların adalete erişimine yönelik çalışmaların proje araştırmaları ve raporlamalar ile sınırlı olmasıdır. Fakat, kadınların adalete erişim hakkı tüm dünya ülkelerinde özellikle son yıllarda tartışılan bir konu olmuştur. Bu nedenle yapılacak çalışmanın konuya yönelik genel bir çerçeve sunması amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın yöntemi, ilk olarak Türkiye'de ve dünya genelinde gerçekleştirilen projeleri ve raporları incelemeyi içermektedir. Daha sonra, literatür taraması yapılarak kadınların adalete erişimi, adil yargılanma hakkı kapsamında incelenmiştir.

1. Adil Yargılanma Hakkı, Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı Kavramları

Hukuk tarihine bakıldığında adil yargılanma hakkı, eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı kavramları hukukun gerçekleşmesi, adaletin sağlanması için araç olan önemli kavramlar arasındadır. Bu sebeple kavramların insan hakları hukuku açısından da önemi oldukça

fazladır. Ulusal ve uluslararası çeşitli belgelerde düzenlemesi bulunan adil yargılanma hakkı, başka pek çok hakkın gerçekleştirilmesi noktasında rol oynamaktadır. Bu çerçevede adil yargılanma hakkının sağlanması bakımından eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı da önemli iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Adil yargılanma hakkı, temel ve evrensel insan haklarından biridir. Adil olmak kavramı bakımından ortak bir görüş birliği bulunmamaktadır. Kavramdan anlaşılması gereken husus, adaletin nesnel bir durum ile sınırlı olmayıp kişisel bir davranışın vasfı gibi değerlendirilmesi ve hukuk kuralları uygulanırken tarafsız olunması gerektiğidir (Güriz,2001). Ahlaki bir kavram olarak temellendirilen adalet, hakka uygunluk, hakkın sahibine teslim edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Adalet Bakanlığı,2015). Sosyal yaşamda düzen sağlamayı amaç edinen hukuk sistemi bakımından adalet, ideal hukuk anlamıyla kullanılmakta ve hukuk düşüncesinin özünü yansıtmaktadır (Evik,2004). Adalet kavramından beklenen, mevcut sosyal ilişkileri düzenleyen her ilkenin, her zaman insan hakları perspektifi ile incelenmesidir. Adaletin gerçekleşmesinde temel hak olarak düşünülmesi gereken ve evrensel hukuk kurallarının vazgeçilmez ilkesi olan adil yargılanma hakkı ise vazgeçilmez ve dokunulmaz bir hak niteliğindedir ve *“toplumsal demokrasinin de varlık güvencesidir.”* (Özdemir, 2020). Adil yargılanma hakkı, hukukun üstünlüğü ilkesinden ve insan haklarından beslenerek temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasına hizmet eden bir haktır. Devletler de temel hukuki düzenlemelerinin haklara ilişkin kısmında ayrıca belirtmek ya da hukuk devleti kavramını geniş yorumlamak suretiyle adil yargılanma hakkını güvence altına almaktadırlar (Reisoğlu,2001;Sencer,2013). Adil yargılanma hakkı, hukuk devletinin varlığı ve demokratik toplum düzeninin sağlanması bakımından önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukukun üstünlüğü ilkesi ile değerlendirilmesi gereken ve hukuk, idari ve ceza uyuşmazlıklarında da varlığını gösteren bir haktır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ve Anayasa'da düzenlenen adil yargılanma hakkının unsurları; *“makul sürede yargılanma hakkı, ailenin yargılanma hakkı, hakkaniyete uygun yargılanma hakkı, sanığa bazı asgari güvencelerin tanınmış olması, mahkemeye erişim hakkı, kanunla kurulmuş bağımsız ve tarafsız mahkemede yargılanma hakkıdır.”* (Özdemir,2020). Adil yargılanma hakkı, devletlerin evrensel hukuk ilkeleri ışığında kurallar oluşturup bu kurallara uygun yargılama yapmasını ve icrai faaliyetlerini yine aynı kurallar nezdinde gerçekleştirmesini içermektedir. Adil yargılanma hakkı, kişilerin sadece insan olduğu için var olan haklarının hukuka aykırı şekilde kısıtlanmasına, bu haklardan keyfi biçimde mahrum bırakılmasına karşı güvenceyi oluşturan uluslararası insan hakları

hukukunun da bir parçasıdır. Adil yargılanma hakkı ile ulaşılmak istenen amaç, bireylerin, öncesinde belirlenmiş hukuk kuralları çerçevesinde güvenilir bir yargılanma süreci içerisinde hakkaniyete uygun olarak yargılanmasını sağlamaktır (Özekes,2005). Adil yargılanma hakkının varlığı, kişilerin hem devlet nezdinde hem de toplumda saygı ve değer gördüklerinin bir göstergesidir. Hakkın kapsamı, yalnızca yargılama sonucunda verilen kararın adil olup olmaması değil, yargılama süreci öncesinde var olan haklarını kullanabilme ve yargılama süreci boyunca da adil, aleni bir düzenin mevcut olmasıdır.

Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı adil yargılanma hakkının temel unsuru olarak karşımıza çıkar. İnsan hakları fikrinin merkezinde bulunan öz, tüm insanların aynı değerde doğması ve aynı haklara eşit şekilde sahip olmasıdır. Ancak eşitlik ilkesinin, tüm bireylerin tüm haklardan daima aynı biçimde yararlanması şekliyle anlaşılması gerekmektedir (Bakım,2016). Eşitlik ilkesi, eşit şekilde işlem gerçekleştirilmesini veya ayırım gözetilmemesini isteme hakkını içermektedir. Aynı zamanda devlet organlarına eşit işlem yapmaları konusunda verilmiş bir emir niteliğindedir ve bu sebeple devlet yönetimine hâkim olan temel bir ilke olarak da kabul edilmektedir (Gözler,2021). Eşit koşullara sahip olmayan bireylere yönelik benzer yaklaşım her zaman doğru bir sonuç ortaya koymaz. Bu düzlemde daha uygun bir karşılaştırma imkânı sağlayan maddi eşitlik, farklı koşullarda bulunan insanları eşitleyen farklı muameleye ve bu anlamda eşitliğin anlam üzerinden bağlamsallaştırılmasına odaklı bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır (Bakırcı,2021). Eşitlik ilkesi, eşit konumda bulunanlara eşit şekilde davranılırken eşit konumda bulunmayanlara da farklı davranılmasını gerektirmektedir. Nesnel ve elverişli bir gerekçe olmaksızın bu gerekçelere uymamak ayrımcılık şeklinde yorumlanmaktadır (İnceoğlu,2006). Zira nesnel ve elverişli bir neden bulunmaksızın benzer durumdaki kişilere farklı davranmak ayrımcılık yaratmaktadır. Ayrımcılık yasağı yaygın biçimde, bir kişiye farklı faktörler odağında, aynı konumda bulunduğu diğer kişilerden daha olumsuz olacak şekilde davranılması anlamına gelen “*doğrudan ayrımcılık*” ve farklı konumda olan kişilere aynı şekilde davranılması sebebiyle meydana gelebilen “*dolaylı ayrımcılık*” çerçevesinde değerlendirilmektedir (Doğru & Nalbant,2013). Milletlerarası hukuki metinlerde bulunan “*eşit hukuki koruma*” söylemiyle, aynı hukuki konumda olan kişi ya da gruplar bakımından hukuki olarak ayırım yapılmaması, hukuki düzenlemelerin aynı konumda olan tüm bireyler için aynı şekilde uygulanması ve aynı konumda bulunan tüm bireylerin aynı hukuki güvenceye tabi tutulması amaçlanmaktadır. Ayrımcılık yasağı, insan haklarının güvence altına alınabilmesi için birincil ve kapsamlı nitelikte bir ilkedir (Bakım,2016). Devletlerin, ırk, renk, cinsiyet, din,

dil, siyasi ve diğer görüş, ulusal ve sosyal köken, mülk, doğum ve diğer statü ayrımı gözetmeden, tüm insanların haklarına saygı göstermesi ve haklarını güvence altına alması gerektiği hem bölgesel hem de milletlerarası hukuki metinlerde düzenlenmektedir (Kalabalık,2013). Bireyler arasında eşitlik ilkesinin uygulanmasına ve ayrımcılığa neden olabilecek her türlü durumu önlemek devletin temel görevidir.

2. Adalete Erişim Hakkı ve Kadınların Adalete Erişimi

Günümüzde adalet; insan onuru, insan hakları, eşitlik, hakkaniyet gibi temel kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Adalete erişimin amaçtan ziyade, süreç olduğu söylenebilir. Temel gereklilik ise süreci gerçekleştirmekten çok, maddi anlamda adaleti sağlamak olmalıdır. Bu adalet, sadece hâlihazırdaki normatif yapının beklediği neticeye uyan bir adalet değil, geniş perspektifte sosyal adalettir (Hatıpoğlu, 2015).

Bedner ve Vel'e (2010) göre adalete erişim, *“ciddi şekilde yoksul ve dezavantajlı bireylerin, adaletsizlikten mağdur olmaları halinde, bu adaletsizlikleri düzeltmeyi amaçlayan, devlet hukuku, dini hukuk veya örfi hukuk temelinde ve hukukun üstünlüğü doğrultusunda, devlet veya devlet dışı kurumlar nezdinde şikâyetlerinin dinlenilmesi, şikâyetlerine uygun muamele görmeleri imkanlarının varlığıdır.”*

Adalete erişim mahkemeye ve yargılamaya erişim olarak anlaşılmaktaysa da yargılamada sesini duyurabilme ile başlayan ve yargılama süreci içinde adil, hakkaniyetli bir yaklaşımın tüm gereklerinin karşılanması anlamını içeren geniş bir kavramdır. Başka bir anlatımla adalete erişim, bireylerin uyuşmazlıklarından kaynaklanan sorunlarını yargılama makamlarına götürme ihtimalini kapsayacak biçimde başlayan ve hakkaniyetli bir yargılama süreci geçirerek adil karara ulaşmasını sağlayan bir süreç olarak açıklanmaktadır (CEİD,2021). Adalete erişimin sağlanması bakımından bakılması gereken hususlar; kişilerin haklarının olması, hakların ihlali durumunda başvurabilecekleri mekanizmaların olması, mekanizmaların ise adalet sağlamaya elverişli olmasıdır. Bireylerin hem haklarını kullanabilmelerini hem de haklarının ihlali durumunda nereye başvurabileceklerini bilmelerini sağlayan hukuki bilgilerinin olması adalete erişimi sağlamak bakımından oldukça önemlidir. Hukuksal danışma ve temsilin bulunması, sadece mahkemelerin değil kolluk kuvvetlerinden başlayarak adalet sistemi içinde bulunan tüm mekanizmaların da adil yaklaşım içerisinde olup sürecin adil olması ve sürecin sonunda icrası mümkün sonuçlarla kişilerin sorununun çözülmesi de adalete erişimin sağlanmasında önemli bir yer tutmaktadır. Adalete erişim hakkı, hukuk düzeni içinde yaşayan herkesin adalete eşit koşullarda

ulaşabilmesini ve yargılama sonucunda verilen kararın adalet duygusuna dokunuyor olmasını içermektedir. Kuşkusuz ki hukuk devleti ilkesi ile adalete erişim arasında doğrudan bir ilişki vardır ve bunun hak düzleminde yansımaları adil yargılanma hakkı oluşturmaktadır. Zira hukuk devleti ilkesini benimsemiş bir devlet, eylemlerinde evrensel hukuk ilkelerine bağlı davranır ve vatandaşlarına hukuki güvenlik sağlar. İnsan haklarının devlet gücü karşısında korunmasını amaç edinir. Sadece düzenlemelerde yer alan kurallara uymayı değil; insan onuruna, insan haklarına, toplumsal yaşam gerekliliklerine uymayı ve kuralları buna uygun yorumlamayı dolayısıyla iş ve eylemlerini tüm bireyler için eşit şekilde yapmayı kabul eder. Böylece tüm bireylerin haklarını kullanabilmesini ve adaletin gerçekleşmesini sağlamayı taahhüt eder.

Adalete erişim hakkı, uluslararası insan haklarını korumak üzere hazırlanan pek çok belgede bulunmaktadır. Devletin eylem ve işlemlerinde cinsiyetler arası ayırım yapmama ve eşitliği sağlama yükümlülüğü hakkın önemli bir parçasıdır. Kadınların adalete erişim hakkına yönelik olarak düzenlenen uluslararası hukuki çerçeve; Birleşmiş Milletler mevzuatı bakımından Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi(1976), Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi(1976), Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmeleri ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi(1981)'nden oluşmaktadır. Avrupa Konseyi mevzuatında ise ilgili belgeler Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi(2021), Avrupa Sosyal Şartı(1996), Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi (2005) ve Kadına Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Sözleşme(2011)'dir. Hukuki düzenlemeler çerçevesinde kadınların adalete erişim hakkı doğru ve etkili biçimde yorumlanabilmektedir.

Adaletin Etkinliği İçin Avrupa Komisyonu (CEPEJ) adalete erişimi, adli hizmetlerin mevcudiyetini ve etkinliğini belirleyen tüm hukuki faktörleri ve kaynakları (adli yardım, mahkeme ücreti, bilgilendirme gibi) kapsayacak biçimde tanımlamaktadır (European Commission CEPEJ,2020). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ise (UNDP) adalete erişimi, “*insan hakları standartlarına uygun olarak adalet kurumlarına insanların resmi veya resmi olmayan şekilde ulaşmaları*” şeklinde açıklamaktadır. UNDP, adalete erişimin hesap verilebilirlik mekanizması ve kamu hizmeti olduğunu ifade eder. Adalete erişimi tüm bireyler için etkili şekilde sağlayan devletin, bireylerin hak sahibi olduklarını onaylayan anlayışı benimsediğini dile getirirken cinsiyetler arasında eşit olmayan güç ilişkilerini telafi etmek için adalet reformlarına ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. UNDP'nin raporunda (UN

Toolkit,2018) ifade ettiği gibi CEDAW Kadınların Adalete Erişimine İlişkin Genel Tavsiye Kararı da adaletin sağlanmasında değişikliğe ihtiyaç duyulduğunu işaret etmektedir. Tavsiye Kararı, kadınların adalete erişiminin, kadın haklarının uygulanmasının bir aracı olduğunu ve hukukun üstünlüğünü sürdürmek için merkezi konumda bulunduğunu belirtmektedir. Adaletin varlığını, kadın haklarının insan hakları olduğunu ve hakları ihlal edenlerin yargı önünde hesap veriyor olması gerektiğinin sinyallerini vermektedir. Bunlara ek olarak adalete erişimin yoksullukla ve dışlanmayla mücadele ettiğini, ekonomik sömürden de ekonomik hakların ve varlıkların bilinmesi yoluyla koruduğunu belirtmektedir. Nitekim kadınlar adalete etkili şekilde erişebilirlerse haklarını kullanabilir ve haksız uygulamaların önüne geçebilirler.

Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi adalete erişim kavramını açıklarken “*haklı gösterilebilir, elde edilebilir, erişebilir, iyi nitelikte olma, hesap verilebilirlik ve zarar görenin zararını giderme*” olarak altı kavram sıralamıştır (Choudhry,2018). Belirtilen kavramlar, kadınların adalete erişimi bakımından hukuk düzeni içinde ve dışında adalete erişimde karşılaşılan unsurların dikkate alınmasını vurgulamaktadır. Hukuk sistemi içerisinde toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı prosedürlerin olmaması ya da etkisiz oluşu, kadınların sosyal konumlarına ve kadınları orantısız biçimde etkileyen konulara ilişkin mevzuatta bulunan boşluklar, kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık yapan yasaların sorunlu yorumlanması ve uygulanması, yargısal süreçlere katılan kişilerin cinsiyete dayalı önyargıları ve benimsenmiş klişeler kadınların adalete etkili erişimine engel olmaktadır(Choudhry,2018). Hukuk sistemi dışında sosyal, ekonomik ve kültürel düzeyde gerçekleşen etkenlerden eğitim seviyelerindeki cinsiyet farklılıklarından dolayı hukuki bilgiye ve kaynaklara erişememe, hukuki kaynaklar konusunda farkındalık eksikliği, hukuki temsil, hukuki ücretlendirme, adli vergiler, mahkemelere ulaşım, çocuk bakımı gibi konulardaki ödeme araçları da dahil olmak üzere mali kaynak eksikliği, aile içindeki rollerin toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı eşitsiz dağılımı, kültürel tutumlar kadınların adalete etkili erişimine engel olmaktadır(Choudhry,2018). Yapısal eşitsizlik ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadınların adalete erişimini önemli ölçüde etkilemektedir. Yapısal eşitsizlikler dikkate alınmadığında adaletsizliğin derinleşmesine ve yeniden üretilmesine sebebiyet vermektedir. Şekli anlamdaki eşitlik ilkesi, halihazırda tüm bireylerin eşit haklarının olduğu düşüncesi, sorunları önlemek için yetersiz kalmaktadır. Adalet mekanizmalarının şekli eşitlik prensibine dayalı ilerlediği noktalar her zaman çözüme götürmemekte, kadınların yaşadığı mevcut koşullarda eşitsizliği daha fazla derinleştirebilmektedir. Kimi zaman eşitlik düzeni

nötr bir konumda bulunarak örtülü bir taraf oluşturabilmektedir. Avrupa Konseyi 2018- 2023 yılları Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Strateji Belgesi'nde (Council of Europe,2018) cinsiyetler arası eşitliğin gerçekte var olmadığı, toplumsal cinsiyete dayalı boşlukların olduğu ve yapısal güçlüklerin bulunduğu vurgulanmaktadır. Maddi anlamda eşitliğin sağlanabilmesi için yapısal eşitsizlikleri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini giderecek hukuki düzenlemelere ihtiyaç vardır. Maddi anlamda eşitliğin sağlanması ve kadınların adalete erişimini güvence altına almak Avrupa Konseyi'nin 2018-2023 Cinsiyet Eşitliği Stratejisi'nin de altı öncelikli temasından birisidir. Kadınların adalete erişimine ilişkin toplumsal cinsiyet eşitliği standartları Avrupa Konseyi bünyesindeki belgelerle de temellenmiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin çerçevelediği Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kadın haklarına yönelik içtihat oluşturmuş ve kadınların adalete eşit erişimi konusunda ilkeler belirlemiştir. Ekonomik ve sosyal hakları konusunda düzenlemeler bulunan Avrupa Sosyal Şartı(1996) , bireylerin yasal ve sosyal koruma alanlarındaki haklardan cinsiyet dahil hiçbir ayrımcılığa maruz kalmaksızın yararlanmasını garanti etmiştir. İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi(2005) ayrımcılık yapılmamasını ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılması yükümlülüğünü içermektedir. Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Sözleşme (İstanbul Sözleşmesi) (2011) ise kadının insan haklarını ve toplumsal cinsiyet eşitliğini konu alan geniş kapsamlı bir sözleşmedir ve devletlerin toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması konusunda yükümlülüklerinin bulunduğunu düzenlemektedir.

Kadınların adalete etkili erişimi için toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifi ile hareket edilmesi, kapsayıcı hukuk kurallarının bulunması, kuralların doğru yorumlanıp uygulanması, devletlerin bu doğrultudaki yükümlülüklerini yerine getirmesi ve yargılama süreci başından sonuna kadar yargılama faaliyetleri içerisinde bulunan yetkililerin de cinsiyetler arasında ayırım yapmama ve eşitliği sağlama yükümlülüğünü özümsemiş olması gerekmektedir. Zira kadınların da adalete etkili şekilde erişebilmesi için gereken, tüm süreçler bakımından adil, güvenilir ve etkin bir tutum izlenmesidir.

3. Adil Yargılanma Hakkı Bakımından Adalete Erişimde Cinsiyet Ayrımcılığı

Adil yargılanma hakkı, adalete erişim kavramının bir parçasıdır. Adalete erişim kavramı en kısa anlatımla, bireylerin hak ve özgürlüklerinden ödün vermeden, en kısa sürede, en az masraf ile hukuki sürece dahil olup hukuki bir sonuç alabilmeleridir. Avrupa Konseyi 2018-2023 yılları Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Strateji Belgesi'nde adalete eşit erişim; etkin bir

hukuki yõteme başvuru hakkı, adil yargılanma hakkı, mahkemelere eşit erişim hakkı, adli yardım ve yasal temsil hakkı olarak ifade edilir. Belgede, adalete eşit erişimin, kadınlar ve erkekler arasında gerçek eşitliği sağlamak için temel olması nedeniyle, cinsiyet dengesizliğinin ele alınmasının acil olduğu vurgulanmıştır. Zira kadınların adalete etkili şekilde erişim sağlayamaması, adil yargılanma hakkını kullanamaması da toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir sonucudur. CEDAW Komitesi'nin adalete erişim konulu notunda(CEDAW Commission,2011) Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ikinci ve on beşinci maddelerinde yer alan düzenlemelerin kadınların adalete erişimi bakımından temel oluşturduğu belirtilmektedir. Sözleşmenin ilgili maddelerinde kadınlara yönelik ayrımcılığın engellenmesi ve cinsiyetler arası eşitliğin sağlanmasına yönelik devletlere çeşitli yükümlülükler getirilmiştir. Devletlerin yükümlülük olarak ayrımcılığı önlemeyi bir devlet politikası haline getirmesi gerektiği hususu belirtilmiştir. Komitenin kadınların adalete erişimini konu alan özel notunda ifade edildiği gibi sözleşme çerçevesinde yer alan tüm hakların sağlanması, kadınların adalete erişimini güvence altına almaktadır. Devletlerin adil yargılanma hakkının sağlanması bakımından yükümlülüklerini yerine getirmesi ve bu doğrultuda politikalar üreterek yargılama sürecini desteklemesi hukuk düzeni içerisindeki cinsiyet ayrımcılığını giderecektir. Nitekim devlet politikalarının, insan hakkı temelli bakış açısında olmaması sebebiyle kadınlar ve kız çocukları adalete erişimde çeşitli zorluklara maruz kalmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik kalıp önyargılar, pozitif ayrımcılık içeren hukuk normlarının yanlış yorumlanması ve uygulanması ya da kadın deneyimlerini içermeyen hukuk normları, kadınların toplum içindeki zayıf görülen konumunu pekiştirmektedir. Ekonomik, sosyal ve yapısal nedenlerin de eklenmesiyle birlikte adil yargılanma hakkının etkili biçimde kullanılmasında cinsiyet ayrımcılığı meydana gelmektedir.

Sorun Tespiti

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan ve kadınların adil yargılanma haklarını kullanamamasına, adalete erişiminin engellenmesine sebep olan birden fazla sorun bulunmaktadır. Birleşik Krallık merkezli araştırma merkezi Yönetişim ve Sosyal Kalkınma Kaynak Merkezi'nin yayınladığı rehberde belirtildiği gibi kadınların toplumda görülen ikincil konumları yargısal süreçlere de yansımaktadır (GSDRC,2014). Kadınlar ve kız çocukları çoğunlukla aile hukuku, ceza hukuku, mülkiyet ve miras hakları, istihdam konularında hukuk düzleminde de ayrımcılığa maruz kalabilmektedir. Hukuksal

düzenlemelerin kadın hakları perspektifi ile hazırlandığı varsayımında bile hukuk uygulayıcılarının ayrımcı tutumları sebebiyle toplumsal cinsiyet eşitsizliği yargısal süreçlerde pekişmektedir. Ataerkil karakterli sistem içinde bulunan, sistemi besleyen kurumlar ve görevliler adalete etkili erişimde ayrımcı tutumlar sergileyebilmektedir. Hegemonik erkeklik anlayışını benimseyen kurumlar ve görevliler, özellikle ev içi şiddet ve cinsel saldırı gibi konularda süreci zorlaştırabilmektedir. (GSDRC,2014). Kadınların ve kız çocuklarının utanç, damgalanma korkusu gibi sebeplerle özellikle cinsel suçlara ilişkin yaşadıkları hak kayıplarını yargısal makamlara bildirmemesi oldukça muhtemeldir. Yargısal sürecin başında ataerkil bakış açısıyla yapılan soruşturmalar, elde edilen deliller ve yargısal süreçte görevli kişilerin toplumsal normlara dayalı davranışları kadınların adil yargılanma hakkını kullanmasına yönelik engelleri oluşturmaktadır.

Toplumsal normlar ve toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin olumsuz yorumlar adalet sistemini derinden etkilemektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir sonucu olarak kadınların adliyelerde eşit temsilinin olmaması ve dolayısıyla kararların da kadın deneyimlerinden uzak eril, cinsiyetçi bakış açısıyla verilebilecek olması adil yargılanma hakkının kullanılması önündeki engellerdendir. Kadınların adalete erişiminde “*adalet arayışıyla yola çıkan kadınları koruyucu mekanizmaların eksikliği*” (Douglas, 2007) toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştirirken yargılamanın adil bir süreç olmasını da etkilemektedir. Yoksulluk, kaynaklara sınırlı erişime sahip olma olasılığı erkeklerden daha fazla olan ve bu nedenle daha yüksek yoksulluk düzeyleriyle karşı karşıya kalan kadınlar için önemli bir engeldir(GSDRC,2014) Maddi imkânsızlıklar ve ekonomik şiddet görme olasılığı kadınların haklarını kullanmasını engellemektedir.

Yargılama süreçlerinde de kendini gösteren toplumsal cinsiyet rolleri, kadınlar için durumu zorlaştırmaktadır. Zira çocuğun ve evin bakım emeğinin sadece kadının sorumluluğuymuş gibi görülmesi, yargılama süreçlerinde de kendini göstermekte ve kadının yargılama aşamasına dahil olamamasına neden olmakta hatta kadının yetkili makamlara ulaşmasına dahi engel teşkil edebilmektedir. Kadınların hukuksal okur yazarlıklarının erkeklere oranla daha zayıf olması, fiziki erişilebilirlik problemleri de bilgiye erişim konusunda kadınların oldukça zayıf konumda olmasına yol açmaktadır. Eril hukukun ve eril hukuk dilinin yol açtığı ayrımcılık kadınların mağdur ve/veya sanık olduğu durumlarda kendini güvende hissetmemesine neden olmaktadır. Avukata erişim imkanının, dava açılırken ya da savcılığa suç duyurusunda bulunulurken adliyeye ulaşım imkanının fiziki ve maddi imkansızlıklar

dolayısıyla kısıtlı olması, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin getirdiği ev-iş yükü oranı adil yargılanma hakkının kullanılmasının önünde büyük ölçüde engel teşkil etmektedir. Kadınların kentsel ve kamusal alanları kullanma süreçlerine dair yapılan araştırmada, kadınların yaşamlarını sürdürdüğü alanların genellikle ev ya da evin yakın çevresi ile sınırlı olduğu; ev dışında kurulan ilişkilerin de ev ve evde yaşanan ilişkiler üzerinden şekillendiği; ev içi bakım emeği yükünün fazla olması, güvenlik sorunları, endişe sebebiyle de kadınların ev dışındaki mekanlarla ilişkilenebilmesinin kısıtlandığı sonucuna ulaşılmıştır(Alkan,2005). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların kamusal alanlara dahil olmasını dolayısıyla haklarını farkına varıp kullanabilmesini engellemektedir. Kadınların adil yargılanma hakkını kullanabilmesi ve adalete etkili şekilde erişebilmesi için yaşadıkları orantısız ayrımcılığın giderilmesi gerekmektedir.

Çözüm Önerileri

Adalet sisteminin etkili çalıştığı yerlerde kadınların insan haklarını gerçekleştirebilmeleri için temel bir mekanizma sağlanabileceği Birleşmiş Milletler Kadın Birimi'nin 2011 tarihli raporunda(UNWOMAN,2011) ifade edilmektedir. Raporda, eşitsiz güç ilişkilerini pekiştiren adalet sistemi ve hukuki düzenlemelerin toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirecek şekilde dönüştürülmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Yasa koyucuların, avukatların, yargıçların ve diğer hukuk uygulayıcılarının da belirli eğitimlerden geçerek sürecin bir parçası olması toplumsal cinsiyet eşitliğinin özüm senerek sağlanması bakımından etkili olacaktır. Örf ve âdet hukukunun evrensel eşitlik güvencelerine tabi kılınması ve kadınların bu yasaların ayrımcı yönlerine karşı çıkmalarının sağlanması toplumsal normlardan kaynaklanan eşitsizliğin giderilmesini sağlayabilecektir. Devletin ve sivil toplum kuruluşlarının desteği ile kadınların adaletin tanımlanması ve sağlanması süreçlerine katılması büyük önem taşımaktadır. Hukukun üstünlüğünün sadece kamusal alanı kapsadığı anlayışından ziyade ev içinde yaşanan şiddet durumlarında, kadınların aile içinde maruz kaldığı hak ihlalleri durumunda da hukukun üstünlüğünün göz önüne alınması gerekmektedir. Devletin adalet sistemine yaptığı yatırımlara toplumsal cinsiyet eşitliğini gözeterek eklemeler yapması da kadınların adalete etkili şekilde ulaşmasını sağlayacaktır. Devletlerin kadınlar için somut eşitlik ve adil sonuçlar sağlamak üzere etkili uygulamayı yönlendirmek için yasa ve politikaları tasarlamak için bütüncül bir yaklaşım benimsemesi gerekmektedir(UNWOMAN,2011). Kadınların hakları konusunda devlet ve sivil toplum kuruluşları desteği ile farkındalıklarının artırılması ve hukuki destek almalarının sağlanması toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin getirdiği boşluğu doldurmak için

önem taşımaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini politika edinen hukuksal ve kurumsal reformların geliştirilmesi gerekmektedir. Öte yandan kadına karşı işlenen suçlar bakımından etkili ve duyarlı soruşturma, kovuşturma ve cezalandırma işlemleri; etkin çözüm yöntemleri kadınların haklarını kullanabilmesini ve adalete etkili erişimini mümkün kılacaktır. Mossman da bu süreçlere ilişkin olarak birtakım unsurların tekrar incelenmesi gerektiğini belirtmektedir.

Mossman(1991), “*“tarafsızlık”, “kamu/özel ikilemi”, “eşitlik”, adalete erişim süreçlerinde yeniden düşünülmesi gereken ilkelerdir. Çünkü kanun önünde eşitlik ilkesinin de gösterdiği gibi, “kategorik hak sahipliği” yani yasalarda ve adalete erişimdeki tarafsız ve ayrımcı olmayan düzenlemelerin yarattığı kategoriler, kadınlar açısından çoğu durumda yapay kalabilir. Eşitlik ilkesi bağlamında kadınların ve erkeklerin “eşitliği” de, “farklılığı” da kadınların erkeklerle karşılaştırıldığı bir standart olarak erkekleri güçlendirir. Kadınlar erkeklerle aynı görülseler bile, karşılaştırmanın kriterleri cinsiyetçidir.”* diyerek sistem içerisindeki tüm standartların toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifi ile tekrar yorumlanması gerektiğini ifade etmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan sorunlar adil yargılanma hakkının kullanılması bakımından engel teşkil etmektedir. Kadınlar toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir sonucu olarak adalete erişim haklarını kullanamamakta ya da sınırlı şekilde kullanmak zorunda bırakılmaktadır. Adil yargılanma hakkının varlık sebebinin ve hakkın barındırdığı tüm gerekliliklerinin kadınlar açısından da sağlanması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ile mümkün olabilecektir. Toplumsal yapıda oluşturulacak bilinçli farkındalıkla birlikte devlet nezdinde gerçekleştirilecek reformların ve hukuksal düzenlemelerin kadın deneyimlerini içeren şekilde kadın haklarını koruyan bir çerçevede oluşturulması da büyük önem taşımaktadır. Kadınların haklarını etkili şekilde kullanabilmeleri ve adalete eşit erişim sağlayabilmeleri için, hukukçuların işlerinde toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşım benimsemesi gerekmektedir. Devlet nezdinde gerçekleştirilecek politikalar doğrultusunda, kanun koyucuların kanunları temel eşitlik ve uluslararası insan hakları kavramlarına uygun olarak düzenlemesi ve hukukçuların da kanunları toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifi ile yorumlamaları sağlanmalıdır(Choudhry,2018).

Sonuç

İnsan hakları hukuku incelendiğinde adil yargılanma hakkının hem adaletin sağlanması hem de diğer hakların güvence altında olması bakımından oldukça farklı ve büyük bir yeri vardır. Ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesi de adil yargılanma hakkının temel unsuru niteliğindedir. Eşitlik ilkesi, salt aynıların eşitliği ile değil farklı olana ihtiyaçları doğrultusunda davranmak yönüyle de karşımıza çıkmaktadır. Zira aksinin mümkün olduğu bir durumda ayrımcılık yasağının ihlal edilmediği söylenemez. Eşitlik ilkesinin, ayrımcılık yasağının ve adil yargılanma hakkının ortak bir noktasında adalete erişim hakkından bahsetmek yerinde olacaktır. Adalete erişim herkesin adil olana az zaman, en az maddi ve manevi kayıp ile ulaşma sürecidir. Toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında ise adalete erişim çoğunlukla kadınların ulaşamadığı ya da sınırlı ulaştığı bir olgu olarak karşımıza çıkar. Kadınların adalete erişim sürecinde yaşadığı sorunlar, adalet kavramının eksik ve yetersiz yorumlandığını göstermektedir.

Kadınların toplumsal hayatta birçok ayrımcılıkla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu durumun somut örneği adalete etkili erişimin mümkün olmaması ve adil yargılanma hakkının kullanılamamasında mevcuttur. Toplumsal cinsiyet rolleri kadınları, adalete erişim bakımından da tüm süreçlerde olumsuz anlamda etkilemektedir. Kadınların maddi imkânsızlıklar, toplumsal kalıp yargılar, eril bakış açısı, eril hukuk düzenlemeleri ve yorumlamaları gibi sebeplerle adalete etkili şekilde erişim sağlayamadıkları uluslararası projeler ve raporlamalarla tespit edilmiştir. Kadınların, hukuksal problemlerinde danışma ve temsil eksikliği, toplumsal cinsiyet rollerinin getirdiği ev-iş yükü dengesizliği neticesinde adalet kurumlarına erişimindeki fiziksel engeller, yargısal süreçlerde hizmet sunan kişilerin ataerkil sistemi besleyen bakış açılarından kaynaklı engeller, yargısal maliyetlerin yüksekliği, karışık hukuki işlemler ve hukuk sistemindeki yozlaşma kadınların adalete erişimindeki engelleri pekiştirmektedir (Hatıpoğlu, 2015).

Kadınların toplumsal normlarla mücadele ederek adliye koridorlarında bulunabildiği varsayımında dahi hukuksal sürecin başlangıcında, hukuksal süreç devam ederken ya da tamamlandıktan sonra yaşanacak maddi, manevi zorlukların bertaraf edilmesi kadınlar nezdinde mümkün olamamaktadır. Adalete erişimin mümkün kılınabilmesi için toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının devletlerce oluşturulması, benimsenmesi ve adalet sağlanırken bu politikaların hukukun uygulayıcıları tarafından da tam anlamıyla özümsemişi gerekmektedir. Dayanışma, örgütlenme ve savunuculuk faaliyetleri ile adalete erişim

sağlanması yolunda önemli adımlar atılabilir. Zira önemli olan politika değişimi yaratmak, hukuksal normları ve uygulamaları toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısıyla dönüştürmek ve geliştirmektir.

Kaynakça

Adalet Bakanlığı. (2015). Hukuk Sözlüğü.

Alkan, A. (2005). *Yerel Yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı*. Ankara: Dipnot.

Avrupa Konseyi. (1996). Avrupa Sosyal Şartı: <https://www.anayasa.gov.tr/media/3680/avrupasosyalsarti.pdf> adresinden alındı

Avrupa Konseyi. (2005). İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi: <https://rm.coe.int/1680492857> adresinden alındı

Avrupa Konseyi. (2011). *Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi*. <https://rm.coe.int/1680462545> adresinden alındı

Avrupa Konseyi. (2021). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf adresinden alındı

Bakım, S. (2016). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) Kararları Çerçevesinde Cinsiyet Ayrımcılığı. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi Cevdet Yavuz'a Armağan*, s. 3191-3218.

Bakırcı, K. (2012). *Uluslararası Hukuk, AB ve ABD Hukuku İle Karşılaştırmalı Çalışma Yaşamında Kadın Erkek Eşitliği Arayışı: Cinsiyet Ayrımcılığı Yasağı ve Türkiye*. Ankara: Seçkin.

Bedner, A., & Vel, J. (2010). An Analytical Framework for Empirical Research on Access to Justice. *Law, Social Justice & Global Development An Electronic Law Journal*.

Birleşmiş Milletler. (1981). *Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi*. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/KadinlaraKarsiAyrimciliginOnlenmesiSozlesmesi.pdf> adresinden alındı

CEDAW Commission. (2011). Access to Justice – Concept Note for Half Day General Discussion:

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/HRBodies/CEDAW/AccessToJustice/ConceptNoteAccessToJustice.pdf> adresinden alındı

CEDAW Commission. (2015). General Recommendation No: 33, On Women's Access to Justice:

https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/1661/CEDAW_C_GC_33_7767_E.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden alındı

CEİD. (2021). *Türkiye'de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Faz II, "Adalete Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması*. <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2021-09/adalete-erisim-book-web-1.pdf> adresinden alındı

Choudhry, S. (2018). Women's Access to Justice: A Guide for Legal Practitioners: <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/1652/FACTSHEET%20WOMENS%20ACCESS%20TO%20JUSTICE%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı

Council of Europe. (2018). Gender Equality Strategy 2018-2023: <https://rm.coe.int/ge-strategy-2018-2023/1680791246> adresinden alındı

Çayan, G. (2016). *Adil Yargılanma Hakkı*. İstanbul: Legal.

Douglas, S. (2007). *Gender Equality and Justice Programming: Equitable Access to Justice For Women*. UNDP.

Doğru, O., & Nalbant, A. (2013). *nsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar 2.Cilt*. İstanbul: Legal.

European Commission CEPEJ. (2020). European Commission for the Efficiency of Justice: <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/1654/CEPEJ%282019%295Final%20Glosaire%20EN%20version%2010%20decembre%20AS.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı

Evik, V. S. (2004). Ceza ve Ceza Hukuku Yargılaması Bağlamında Adil Yargılanma Hakkı. K. İçel içinde, *Adil Yargılanma Hakkı ve Ceza Hukuku*. Ankara: Seçkin.

Gözler, K. (2021). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri Güncellenmiş 26. Baskı*. Bursa: Ekin.

Güriz, A. (2001). *Adalet Kavramı*. Ankara: Türk Felsefe Kurumu Derneği.

- GSDRC. (2014). Legal Framework For Women's and Access to Justice: <https://gsdrc.org/wp-content/uploads/2015/07/gender.pdf> adresinden alındı
- Hatipoğlu, D. (2015). Kadınların Adalete Erişimi. *Ankara Barosu Dergisi*(4).
- İnceoğlu, S. (2006). Türk Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Eşitlik ve Ayrımcılık Yasası. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4(11), s. 45-62.
- Kalabalık, H. (2013). *İnsan Hakları Hukuku*. Ankara: Seçkin.
- Mossman, M. J. (1991). Shoulder to Shoulder: Gender and Access to Justice. *Windsor Yearbook of Access to Justice* 10, s. 351-363.
- Özekes, M. (2005). Oyun Teorisi-Hukuk Uygulaması ve Adil Yargılanma Hakkı. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi*, 14. Kitap, İstanbul Barosu Yayınları.
- Özdemir, İ. (2020). Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde Yargı Bağımsızlığı. İstanbul.
- Reisoğlu, S. (2001). *Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları*. İstanbul: Beta.
- Sencer, R. F. (2013). Adil Yargılanma Hakkı. *İzmir Barosu Dergisi*(2), 108-173.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. (1982). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> adresinden alındı
- UN Toolkit. (2018). *A Practitioner's Toolkit on Women's Access to Justice Programming*. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/1263/wa2j-introduction-en.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı
- UNWOMEN. (2011). Progress of the World's Women: In Pursuit of Justice: <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2011/ProgressOfTheWorldsWomen-2011-en.pdf> adresinden alındı
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Karar Örnekleri**
- Airey ve İrlanda (AİHM 1979).
- Kontrova ve Slovakya (AİHM 2007).
- MC ve Bulgaristan (AİHM 2004).
- Opuz ve Türkiye (AİHM 2009).
- X ve Y ve Hollanda (AİHM 1985)